

ABDULHALUK UYGUR'UN ÇAĞDAŞ UYGUR EDEBİYATINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

MİNARA ALİYEVA

Uygurlar Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Türk boylarından biridir. Uygurların büyük bir kısmı Doğu Türkistan'da, diğer kısmı ise Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan topraklarında yaşamaktadırlar. Nüfusları, Doğu Türkistan'da 7.214.431 (1990 verilerine göre), diğer ülkelerde 250.000; toplam olarak da yaklaşık 8 milyon civarındadır.

Uygur adına bir kavim ismi olarak ilk defa Köktürk yazıtlarında rastlarız. Uygurların ataları Orhun ve Selenga ırmakları boylarında, önce Hunlara, sonra VI. yüzyıl ortalarına kadar Juan Juanlara bağlı olarak yaşıyorlardı. Daha sonra, aynı bölgede kurulan Köktürk Devletine bağlandılar. 744 yılında Köktürklerin hâkimiyetine son verip Ötüken Uygur Devleti'ni kurdular. Bu devlet en parlak devrini Moyunçur ve oğlu Böğü Kağan zamanında yaşadı. 840'ta Kırgızları yenerek devletlerine son verdiler. Bu yenilgiden sonra Uygurlar kitleler hâlinde güneye ve batıya göç ederek yurtlarını terk ettiler. Bir kısmı Hitaylara, bir kısmı Karluklara karıştılar. Diğer bir kısmı da Çin'in Gansu eyaletine yerleşti. En büyük grup ise Tarım havzasına yerleşerek burada Koço Uygur Devleti'ni kurdu. Koço Uygurları yaşadıkları bu bölgenin en medenî topluluğu oldular.

Uygurlar, X. yüzyılda İslâm dinini kabul ettiler. İslâm kaynaklarında Uygurlar, daima "Dokuz Oğuz" olarak adlandırılırlar. Doğu Türkistan Uygur Devleti 1209'da Cengiz Han'a bağlandığı zaman, başta, o tarihe kadar Kara-Hitaylara tâbi durumda olan İduk-kut Barçuk Art-Tegin bulunuyordu'. 1368 yılında Çin'de Ming sülâlesi kurucusuna teslim oldular. Bugüne dek Uygurlar Çin hâkimiyetin altında yaşamını sürdürmektedir.

Dünyada, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde yüzlerce yıllık imparatorluklar çökmüş ve bu imparatorlukların dahilindeki birçok milletler bağımsızlıklarını

1 B. Ögel, Sino Turcica, s.10.

elde etmişlerdir. Bu durum ulus devleti fikrini de beraberinde getirmiş, böylece, mazlum milletler buldukları bölgede hürriyet mücadelesini başlatmışlardır. Bilhassa, Doğu Türkistan'ın doğusundaki Çin'de 300 senelik Mançur-Çin İmparatorluğunun tarihe karışıp cumhuriyet kurulması, batısındaki Rusya'da da Çarlık döneminin kapatılıp komünist rejimin benimsenmesi, Batı Türkistan'da başlayan ceditçilik hareketi Uygur Türklerinin uyanmasına neden olmuştur. Bütün bunlar doğal olarak Uygur Türklerinin edebiyatına da yansımıştır. Nitekim, bu dönemde zulme, adaletsizliğe, eşitsizliğe, cahilliğe karşı özgürlüğü, sosyal adaleti, eşitliği, yeniliği savunan Uygur aydını, şairi ve yazarları ortaya çıktı.²

Uygur Edebiyatı, bu asrın yirminci yıllarında Rus Ekim İhtilâli ve 4 Mayıs hareketinin güçlü tesiri ile değişme devrine adım attı. Edebî sahasında yazar ve şairler, hürriyet konusunu işlemeye başlamışlar. Bu dönemde Mehmet Ali Tevfik, Kütlük Şevki, Abdulhaluk Uygur gibi vatanperver şairler büyük rol oynamışlardır. Onlar, hürriyetin, eşitliğin, demokrasi ve ilmin ateşli takipçileridir.

Ben bu yazımda Abdulhaluk Uygur üzerinde durmak istiyorum:

Abdulhaluk Uygur (Uygur onun mahlasıdır, asıl adı Abdulhaluk Abdurrahmanoğlu), 9 Şubat 1901'de Doğu Türkistan'ın Turfan şehrinde bir tüccar ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Ailesi döneminin tahsilli ailelerinden sayılırdı. Babası ve ailenin diğer fertleri okumuş insanlar olduğu için Abdulhaluk beş yaşında okuma yazmayı öğrenir. On iki yaşına geldiğinde dinî okullarda Arapça ve Farsça öğrenmeye girişti. Uygur Klâsik Edebiyatındaki meşhur şairlerin şiirleri ve destanlarını zevkle okumaya, aynı zamanda kendi kısa lirik şiirlerini yazmaya başladı.

1916 yılında ona bakıcılık yapan Macit Hacı ile birlikte Rusya'nın Şemey (Bugünkü Semipalatinsk) şehrine gittikten sonra Rus dilini öğrenmeye başlar. Memleketine döndükten sonra Turfan Yenişehir'deki okula girip Çince öğrenir ve bu okulu pekiyi dereceyle bitirir.³ Abdulhaluk Uygur okulda tahsil gördüğü sırada eski Çin edebiyatını öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda çağdaş Çin ede-

² Alimcan İnyet, "Çağdaş Uygur Şiiri", s. 191.

³ Abdulhaluk Uygur Turfan'da okul (Şö-Tang)'da tahsil gördüğü sırada, o zamanın okul kuralına uygun olarak kendisine "Ha-Ven-Sey" adını vermiştir.

biyatını da öğrenir. O, arkadaşlarına Eski Çin Edebiyatı eserlerinden *Su Boyunda*, *Kızıl Revaktaki Düş* romanlarının konusunu anlatmış ve Sun Zhongshan (Sun-Yat-sın)'ın eserlerini okuyup demokrasi hakkında fikir sahibi olmuştur. O sırada Abdulhaluk, feodal gericiliğe karşı koyup ilmi yaymak suretiyle toplumu değiştirmeyi gaye edinmiştir. Onun o dönemde yazdığı "İstimes" (İstemez), "Bardur" (Vardır), "Oygan" (Uyan), "Har" (Ar) gibi şiirleri şairin ilme yönelme fikrinin ürünleri idi. 1923 yılında Abdulhaluk Uygur, Mahmut Muhiti gibi kişilerle birlikte ikinci kez Sovyetler Birliği'ne gidip yine üç yıl kalır ve ilim tahsil eder. Bu sırada Puşkin, Lermontov, Tolstoy, Gorki gibi şair ve yazarların eserlerini okuyup Rus edebiyatı hakkında bilgi sahibi olur. O, Ekim İhtilâli'nin zaferlerini bizzat görerek bakış açısını genişletir. 1926 yılında Sovyetler Birliği'nden memleketine döner dönmez çağdaş ilimleri teşvik edip halkı uyandırmak amacıyla gazete, dergi çıkarmak için Turfan'da matbaa kurmak girişiminde bulunur. Halk arasındaki bazı hatıralara göre, o döneminin ilerici görüşlü kişilerin desteğiyle matbaa kurma işlerini tamamlamıştır. Ama müstebit Yang Zing-Şin hükûmeti onun matbaa kurmasına izin vermemiştir. Ondan sonra Abdulhaluk Uygur Turfan Astane'deki Mahsut Muhiti, Piçan'daki İskender Hoca gibi kişilerle birlikte 1927 yılında "Akartış Birleşmesi" (Ağartma Teşkilatı) adı altında bir ilim derneğini kurar ve üç bin ser⁴ gümüş toplayıp Turfan Yenişehir'deki Niyaz Seypung adlı kişinin avlusunda bir okul açar, ertesi yıl Yenişehir'deki Aksaray'da "Hürriyet Okulu", Eskişehir'deki Nenming (Güney Kapı)'de bir okul açar. Bu okullarda okuyanların bir kısmı daha sonra Sovyetler Birliği'ne öğrenim için gönderilmişti. Öğrenimini tamamlayıp döndükten sonra onların bazıları toplumda önemli rol oynadılar. Bu dönemde Abdulhaluk Uygur'un edebî yaratıcılığı büyük ilerleme kaydeder. O döneminin sosyal çelişkilerini ve toplum gerçeğini yansıtan şiirleri yazıp gerici güçlerin gerçek yüzünü göstermeye çalışır. Kurtuluş ve özgürlük için canla başla mücadele etmenin gerektiğini ve bu yolda can vermenin kendisi için bir mutluluk sayılacağını ebedî şekilde ifade eder. Kumul çiftçiler ayaklanması arifesinde Abdulhaluk Uygur "Açıl" adlı şiirini yazar.

Onun şiirlerindeki derin siyasî anlam ve yüksek isyankârlık sesleri dönemin müstebit hâkimiyetini telâşlandırır. "Gayri ve yeni fikirler"i içeren bu şiirlerden endişelenen gerici gruplar Abdulhaluk'un şiir yazmasını ve halkın onun şiirleri-

4 Ser: bir para birimi.

ni okumasını yasaklarlar.

Gayesi uğruna taviz vermeyen ruha sahip olan Abdulhaluk Kasım 1932'de "Oygan" (Uyan), "Açıl" gibi şiirlerini beyaz kumaşa büyük harflerle yazarak sokaklara asar ve bu şekilde gerici hâkimiyetin baskısına karşı koyar. 1932 Aralık ayının başlarında Turfan'da çiftçiler gerici hâkimiyete ve feodal zulme karşı silâhlı ayaklanarak Turfan Yenişehir'i'nin denetimini ele geçirirler.

27 Aralık 1932'de Derebeyi Cin Şu-ren Turfan'daki çiftçiler ayaklanmasını bastırmak için Turfan'a ordu gönderdiğinde, ihtilâlciler Yenişehir'in batısındaki kumlukta "ateş yakarak karşılama" hilesini kullanarak bir anda birkaç yüz düşmanı bozguna uğrattılar ve pek çok silâh ve cephanelik ele geçirirler, böylece ilk zaferi elde ederler. Şair de bu hareketin önde gelen destekçisi olmuştur. O, "Lanet Sana Zalimler", "Muzlidi" gibi kahramanlık şiiri ile bir yandan halk ayaklanmasının galibiyetini övmüş, diğer yandan da halkı yılmadan savaşmaya çağırmıştır.

Bu eserleriyle şair Çin hükûmetini rahatsız etmeye başlamıştır. Dolayısıyla 1933 yılı başında 12 arkadaşıyla birlikte Şing Şinşey tarafından yakalattırılarak hapse atılmış ve aynı yıl 13 Martta Turfan'da öldürülmüştür. İdam sehpasında "Yaşasın Özgürlük!", "Yaşasın Azadlık!" sloganlarını bağıarak kendini vatanının bağımsızlığına adanmış bir şair olduğunu bir kere daha ispatlamıştır.

Abdulhaluk Uygur'un kısa hayatı böyle geçmiştir. Onun biyografisine ait bu ayrıntılar onun çağdaşları içerisinde bugüne kadar anlatıla gelmiştir. Abdulhaluk Uygur'un vahşice şehit edilmesini bizzat görenler bunu bir büyük tarihî vaka olarak bugün de hatırlarlar.

Abdulhaluk Uygur, edebî yaratıcılık faaliyetleriyle çağdaş Uygur edebiyatına gerçekçilik akımını getiren halkçı, vatansever, demokrat şairdir. Çağdaş Uygur Edebiyatının bayraklarından biridir.

Vatanperver, milliyetçi, realist şair Abdulhaluk Uygur şiirlerinde ele alınan konularla milletini uyandırmakla, mücadeleye çağırarak kalmamış, bizzat kendisi bu mücadelenin öncülüğünü yapmıştır. O, 1932'de arkadaşlarıyla birlikte Turfan İnkılabı Merkez Komitesi'ni kurarak millî ayaklanmaya hazırlanırken hainlerin ihbarı üzerine Çin Umumî Valisi Şing Şinşey tarafından idam edilmiştir. Şiirlerinin tamamı yıkılmıştır. Şairin son yıllarda halkın hafızasında kalan şiirleri toplanarak bir kitap hâlinde Mehmud Zeidi, Mehmet Ekber ve İsmail

Tömüri tarafından 1986 yılında Doğu Türkistan'da "Abdulhaluk Uygur Şéirliri" adıyla yayımlanmıştır. Aşağıda verilen şiirler bu kitapta yer almıştır.

OYĞAN

Ey pékir Uygur, oyğan uyğun yéter,
Sende mal yok, emde ketse can kéter.
Bu ölümdin özüñni ıutquzmisañ,
Ah, seniñ naliñ heter, halin heter.

Kop! Dédim, béşin kötüir! Uykuñni aç!
Rekıbiñ başini kes, şanıni çaç!
Köz éçip etrapka obdan baqmisañ,
Ölisen armanda, bir kün na'ilac.

Hélimu cansizğa ohşaydu téniñ,
Şuña yoqmu ançe ölümdin gémiñ?
Kıçqarsam kımirlimayla yatisen,
Oyğanmay ölmekçimu sen şu pétiñ?!

Közüñni yoğan éçip etrapka baq,
Öz iqbaliñ hekkide oyla, uzaq.
Ketse kıoldin bu genimet pursiti,
Kélecek işiñ çataq, işiñ çataq.

Éçinar köñlüm saña ey Uygurum,
Sepdişim, kıerindişim, bir tuğkunum
Köyünüp halinğa, oyğatsam séni,
Añlimaysen zadi, néme bolgunuñ?

UYAN

*Ey fakir Uygur, uyan, uykun yeter,
Sende mal yok, şimdi gitse can gider.
Bu ölümden kendini kurtaramazsan,
Ah! Senin halin beter, halin beter.*

*Uyan! dedim, başını kaldır! Uykunu aç!
Rakibin başını kes, kanını saç!
Gözünü açıp etrafa iyi bakmazsan,
Ölürsün bir gün çaresizlik içinde.*

*Hala da vücudun cansıza benziyor.
Ölümden hiçbir korku duymuyor musun?
Bağırsam dahi kııldamadan yatıyorsun,
Uyanmadan ölmek mi istiyorsun?!*

*Gözünü iyice açıp etrafa bak,
Kendi geleceğın hakkında iyi düşün.
Giderse elinden bu ganimet fırsatı,
Gelecekte işin zor, işin zor.*

*Açtım gönlümü sana ey Uygur'um,
Silah arkadaşım, can kardeşim
Haline acıyıp, uyandırsam seni,
Ne olduğunu neden anlamıyorsun?*

Kélidu bir kün puşayman klisen,
Tektige gepniñ şu çağda yétisen.
"Hep!" désen u çağda ülgürmey qalar,
Şunda Uygur söziğe ten bérisen.

İSTİMEZ

Ey yarim, hicrinde könlüm intilişni istimes
Men hitab kılsam vetenge izlinişi istimes.

Ot bolattin, tolgınattim men yénip
çaqmaqsiman,

El égir yatquda boldi hem bilişni istimes.

U uzun, bu kışka dep havşip yürüdü beziler,
Oğri tegse öyde malğa iz tépişni istimes.

Éhtiyacati üçün sen bir kéneş berseñ eger,
Biz bilurmiz dep turup icra kılişni istimes.

Hamniñ evladi bu kün qulluqta biri qalmidi,
Uygur evladi buni esla sézişni istimes.

Yep zehir boldi késel, ehvalida köptür heter,
Millitim can çıqsimu davalinişni istimes.

Başqılar poyiz, parahotta sayahetler kıtur,
Bizge kelse bir qotur eşek miniş asan emes.

*Gelecekte bir gün pişman olursun,
Bu sözün anlamını ileride anlarsın.*

*Ah! desen bu fırsatı bir daha
yakalayamazsın,*

O zaman Uygur'un sözünü anlarsın.⁵

(Turfan, 1921.)

İSTEMEZ

*Ey yarim, hicrinde gönlüm bir şey istemez
Hitap etsem vatana aramayı istemez.*

*Ateş olup, kıvranırdım yanıp şimşek gibi,
Halk ağır uykudadır ama anlamak*

istemez.

*O uzun, bu kısa diyerek havlayıp yürür
bazılar,*

*Hırsız girse eve mala gidip bakmak
istemez.*

İhtiyaç için sen bana tavsiye versen eğer,

*Biz biliriz diyerek durup uygulamak
istemez.*

*Gâvur evladından bu gün kimse kalmadı,
Uygur evladı bunu asla anlamak istemez.*

Yiyip zehir oldu hasta, durumu çok beter,

*Milletimin canı çıksa da tedavi olmayı
istemez.*

Başkalar trende, gemide seyahatler eder,

*Bize sıra gelse bir zayıf eşeğe binmeye
zorlanırsınız.*

⁵ Mahmut Zeidi, Mahmut Ekber, Tömüri, İsmail; Abdulhaluk Uygur Şeiri. s. 13-14.

İzlidi huma kuşını künde köklere qarap,
İstigenler bēşiğa huma konuşni istimes.

Millitim tartқан azabiğa kōnül kandaқ çidar
El gērip inraydu emma tevrinişni istimes.

Abdulhalik kıl subat, izde siratilmustekim,
Bu subat barında kōnlüm u humani istimes.

BARDUR

Cahalet semeresidin bizge bir kün köp capa bardur,
Éytirizçu, bugünkü halimizniñ kaysi biride sapa bardur.
Zamanniñ halidin vaқip bolup turmakniñ ornığa,
Birini şayfu saylap arқidin devayimiz bardur.
İlimniñ ictheadığa kōnülni koymiduk bizler,
Okurmiz-okuturmiz ségiz çaynaşimiz bardur.
Te'avunu-tenasur ornığa bizlerde bir adet,
Yēni başni kötergeni orup yikқанimiz bardur.
Yene yurt paydisiğa cem'iy bolmaқlık besi müşkül,
Eger bir yerde toy bolsa, bērip yatқанımız bardur.
Umuminiñ paydisiğa yüz yilda hem esla çüşenmeyimiz,
Ziyan kılmaқ üçün bolsa eceb çakқанımız bardur.
Biri bir yahşilik kılsa, uniñ yadini kılmaв yoқ,
Épi kelse bērip evretlerin açқанımız bardur.
Eger millet üçün bir pul çişiş kelse tapalmasmiz,
Çikimi yoқ nava pulğa tola ihlasimiz bardur.
İhvan hem buraderlik nişani kalmidi bizde.

6 Huma: Umay (İlah)

7 Sıratilmustekim: Doğru yol

8 Mahmut Zeidi, Mahmut Ekber, Tömüri, İsmail; Abdulhaluk Uygur Şeirtiri. s. 8-9.

Aradılar huma⁶ kuşunu her gün göklere
bakıp,

Arayanların başına huma konmak istemez.

Milletimin çektiği ızdıraba gönül nasıl
dayanır,

Halk garip inler ama kıvrda mak istemez.

Abdulhaluk dayan biraz, ara

sıratilmustekim⁷.

Bu direnç varken gönlüm o humayı

istemez.⁸

VARDIR

Cehalet semeresinden bize bir gün çok ceфа vardır,

Söyleyin, bugünkü halimizin neresinde sefa vardır.

Devrin halinden haberdar olmanın yerine,

Birini muhtar seçip ardından davamız vardır.

İlim gayretine gönlümüzü vermedik biz,

Okuruz okuturuz sakız çiğneyişimiz vardır.

Yardımlaşmanın yerine bizlerde bir adet,

Başını kaldırana vurup yıktığımız vardır.

Yine yurt için toplanmak o kadar kolay değildir,

Eğer bir yerde düğün olsa, gidip yattığımız vardır.

Menfaatimizin yararına yüzyılda bir dahi düşünmeyiz,

Ziyan etmek gerekirse vurup kırduğumuz vardır.

Birisi bir iyilik yapsa, onu takdir etmek yok.

Fırsat olsa gidip kusurları bulduğumuz vardır.

Eğer millet için para bulmak gerekirse bulamayız.

Masrafsız şenliğe parayı bolca harcadığımız vardır.

Kardeşlik ve arkadaşlık nişanı kalmadı bizde.

Meger dost bolsaqmu esli, bölek muddi'ayimiz bardur.	<i>Meğer dost olsak da asıl, başka niyetimiz vardır.</i>
Hata'en dostimizda bir eyib zahir bolup qalsa,	<i>Yanlışlıkla dostumuzda bir kusur zahir olsa,</i>
Yoşurmay birge onni tépip kaçkanimiz bardur.	<i>Saklamadan bire on saydığımız vardır.</i>
Babalar şöhritini, géyritini héç séginmasmiz,	<i>Ataların şöhretini, gayretini hiç anmayız,</i>
Kelip géplet cahalette yumup köz, po atkanimiz bardur.	<i>Gelip cehalete göz yumup, palavra attığımız vardır.</i>
Kéréksiz mustehap işlar üçün canni pida kılmak,	<i>Gereksiz mubah işler için canını feda etmek,</i>
Ve lékin hecge bac alsa, tozup kaçkanimiz bardur.	<i>Ve lakin hacca vergi alınsa, toz olup kaçtığımız vardır.</i>
Oyun-çaqçaq tüpeylidin öz ara bi'et bolsaq,	<i>Oyun sırasında bir birimize küs olsak,</i>
Yaraştırup koyuş nede, arıga ot yaqkanimiz bardur.	<i>Barıştırmak yerine araya ateş püskürttüğümüz vardır.</i>
Huşamet babida bizdin bölek ustisi hem yoqtur,	<i>Dalkavukluk hususunda bizden daha iyisi yoktur,</i>
Kuvluđu şumluğ bilen reñimureñi yalğanimiz bardur	<i>Kurnazlık yapmak için bin türlü yalanımız vardır.</i>
İt urğanni tonur dep bar idi bir temsili,	<i>Köpek döveni tanır diye var idi bir atasözü,</i>
Loyi, ambal ve darin dep sémiz baqkanimiz bardur.	<i>Ağam, paşam ve beyim diye iyi baktığımız vardır.</i>
İlim-penge yürüş kılgan uçar kökte, üzer suda,	<i>İlim yolunda yürüten uçar gökte, yüzer suda,</i>
Minişke qotur eşek yoq, piyade qalğanimiz bardur.	<i>Binmek için eşek dahi yok, yaya kaldığımız vardır.</i>
Kürkirep kelse aptomobil, néme bu ey Hudayim dep,	<i>Gürültüyle gelse otomobil, nedir bu ey Allah'ım diye,</i>
Ekılni işlitelmey hañ-tañ kétip qalğanimiz bardur.	<i>Aklı kullanmadan şaşır kaldığımız vardır.</i>
Hüner bilen sana'ette "yetiştük" emdi iş pütüti,	<i>Hüner ile sanayide "yetiştik" şimdi iş bitti,</i>
Umaç içmekke hundanda gédür kıykanimiz bardur.	<i>Çorba içmeye fırında tas yaptığımız vardır.</i>
Misli cennet tađu deryani bézeşke yoq kişi,	<i>Cennet gibi dağ ve nehri bezemeye insan yok,</i>
Yastuqni kırlap koyup biğem yatkanimiz bardur.	<i>Yastığı kat kat koyup gamsız yattığımız vardır.</i>
Munecim hem injénér, alimlarnıñ omıga,	<i>Astronom ve mühendis, alimlerin yerine,</i>
Tonu-selle, nepsi bala mollimiz-sultanimiz bardur.	<i>Açgöz koca sarıklı molla sultanımız vardır.</i>
Kızıl közlük, körelmeslik ve ya özi kılalmaslık,	<i>Ben benlik, çekemezlik ya da kendi</i>
Kilay dep bel bağılanlarğa türük tümen böhtanimiz bardur.	<i>Yapayım diyene bin türlü iftiramız vardır.</i>
El-yurtnıñ derdige kılcımu derman bolmiduğ bizler,	<i>Vatan halkın dardına hiç derman olmadık bizler.</i>
Kéür bir kün aşu çağda omıga kelmes puşmanimiz bardur.	<i>Bir gün gelir o zaman çok çok pişmanımız vardır.</i>
Abdulhalik bes, yéter avare bolma, kaçşıma,	<i>Abdulhalik yeter artık boşuna uğraşıp durma,</i>
Şu çağ kelgende bizlerde azabka teyyar vicdanimiz bardur.	<i>O zaman geldiğinde azaba vicdanımız vardır.⁹</i>

(yıl 1921)

9 Mahmut Zeidi, Mahmut Ekber, Tömüri, İsmail; Abdulhaluk Uygur Şeirliri., s. 10-12.

HAR	AR
Ot harvisi bilen yaki hava, kéme bilen Yol yürüş yürmek, yolın tapķanniñki.	<i>Ateş arabası ile veya hava, gemi ile Yol yürüme, yolunu bulanındır.</i>
Çöl ara giçniñlitip, yol üstige tinmay siyip, Arķıda ƣalmağ haraviķa ƣala ƣatķanniñki.	<i>Çöllerde gıcırdatıp, yolun üstüne işeyip, Arkada kalan arabaya öküz bağlanandır.</i>
Merikide kiygili bolmas, lékin u obdan néme, Hizmiti çoñdur eceb, tünlerde bu yotķanniñki.	<i>Törende şık görünmez, fakat o güzellik ne, Hizmeti büyük hayret, gecelerde bu yorganındır.</i>
Hakim-i mutleğ bolup, pare yep, yambu ƣoyup, Eyni toñguzdek semrimek, yamulda olturganniñki.	<i>Diktatör olup, rüşvet alıp, rüşvet vermek, Tıpkı domuz gibi semirmek, idarede yatanındır.</i>
Zulmiğa mehkum bolup, baş urup, ƣol ƣoşturup, Néme dése rast démek, ƣulluğta ƣalğanniñki.	<i>Zulmüne mahküm olup, yer öpüp, el bağlayıp, Domuz gibi semirmesi, kulluğta kalanındır.</i>
Vezni yerim fuñ emelge minip, sigma v térige, Elni salmağ périđe, yalağta can bağķanniñki.	<i>Erişip küçük mevkine sığmadan derisine, Halkı perişan etmek işi dalkavuğundur.</i>
İlim-penge yol éçip, cevlan ƣilip nur éçip, Yayrimağ kökre kérip, tedbir-eğil tapķanniñki.	<i>İlmin yolunu açıp, ışık alıp ışık saçıp, Gögüs gerip yaşamak hakkı akıl bulanındır.</i>
Penge ƣarşı ƣapşimağ, huddi ittek havşimağ, Har u zebun yaşımağ, tersa-tetür nadanniñki.	<i>İlme ƣarşı söylenmek, sanki köpek gibi havlamak, Hor ve sefil yaşamak hakkı inatçı cahilindir.</i>

Tova-teksir oquşup, qanaydin alsa qorquşup, *Tövbe taksir okuyup, boğazi sıkılsa korkup,*
 Estaqpurulla oquş, alvasti başqanniñki. *Dua adet okumak işi cin çarpanındur.*

Uygur'a köp sözlime, cahilniñ behtin közlime, *Ey Uygur! Çok konuşma, cahilin bahtını*
düşünme,

Heq tépilmas bu cahanda, hemme iş *Hak bulunmaz bu cihanda her şey*
 yalğanniñki. *yalancının.¹⁰*

(1925)

AÇIL

AÇIL

Gülüm açılaj deydu, *Gülüm açıyor diyor,*
 Başqa sançılaj deydu. *Başa takılayım diyor.*
 Yarimniñ yürek oti *Yârimin aşk ateşi*
 Tenge yamişay deydu. *Vücudu sarayım diyor.*

Yarim maña naz kılor, *Yârım bana naz eder,*
 Külüp meni maz kılor. *Gülüp beni mest eder.*
 Yar qedrini bilmeysen, *Yâr kadrini bilmezsin,*
 Zimistanni yaz kılor. *Soğuk kışı yaz eder.*

Yar derdide hun bolduq, *Yâr derdiyle hun olduk,*
 Tügmenlerde un bolduq. *Değirmende un olduk,*
 Korqunçuñdin qattıq taş, *Korkudan sert taş altında*
 Birleşmey qum bolduq. *Birleşmeden kum olduk.*

10 Mahmut Zeidi, Mahmut Ekber, Tömüri, İsmail; Abdulhaluk Uygur Şeirliri, s. 30-31.

Yaş telepler uhlaşma,   Genç delikanlılar uyuma,
 Yar yolida putlaşma.   Yâr yoluna engel olma.
 Yarım üçün can pida,   Yârim için canım feda,
 Kedimiñge miñ tilla.   Adımına bin tilla¹¹

eyret gülüm açilgil,   Gayret ile gülüm açılın,
 Himmet yolum açilgil.   Himmet yolum açılın.
 Yarım üçün bersem can,   Yârim için versem can,
 Kaçan bolsa bir ölüm.   Ne zaman olsa bir ölüm.

Ya ölüm, ya körüm,   Ya ölüm ya da kalım,
 Yarım açilgin.   Yârim açılın.¹²

LANET SAÑA ZALİMLAR

LANET SİZE ZALİMLER

Tümen lenet saña helktin,
 Kan içküçi vehşi zalimler.
 Gunahsız helkniķirğan,
 Ve yirtküç vehşi zalimler.

Bütün lanetler sana halktan,
 Kan içici vahşi zalimler.
 Günahsız halkı kıran,
 Yırtıcı vahşi zalimler.

Tinç yatқан pékir-puķara,
 Sebi, mesüm oğul-ķizni,
 İçip ķanini, apetler-
 Çapķuçi vehşi zalimler.

Sakin yatan fakir fukara,
 Küçük, masum oğul kızı,
 İçip kanını, afetler
 Yağdıran vahşi zalimler.

11 tilla: altın

12 Mahmut Zeidi, Mahmut Ekber, Tömüri, İsmail; *Abdulhalük Uygur Şeirliri*, s. 36-37.

KÖRDÜM

Kuyuş çıkkanğa köp boldi,
Pütin dünyada kündüzdür.
Ve lékin bizniñ Şincañ'ni
Kurumdek kapkara kördüm.

GÖRDÜM

Güneş doğalı çok oldu,
Bütin dünya gündüzdür.
Ancak bizim Doğu Türkistan'ı
Gece gibi kapkara gördüm.¹³

MUZLIDI

Soğ zimistan kehritanda yolda davan muzlidi,
Putla çerik bolğa çıktı, çıktı boran muzlidi.
Kar-şivirğan urdi-soğtı, boldi sersan muzlidi,
Lyencañu yiñcañi cingok boldi veyran, muzlidi,
Pahtilik tambal içide cay-i pinhan muzlidi.

Ciñ Surin gezep bilen herbiyge buyruğ kıptimiş,
"Turpanlık zivazilar" ni caduğa bas, deptimiş.
Ellik harva dadüy-rinma cadulerni eptimiş,
Buyruğni icra kilişka beş yüz çerik keptimiş,

Yavğa qarşı soğ küçep neççe çendan muzlidi.
Mosol Muhit añlap buni, Ürumçi'din mañdi şuan,
Çıktı Çiğ Deñ'din çerik Seyyupida soğtı boran,
Keldi Turpan'ğa hever, çerik aşkunçe davan,
Ruslinip "qarşı eliş"ka çıktıq aldığa taman,
Tañ seher Yargol ara bu herbiy perman muzlidi.

SOĞUDU

Dondurucu soğuk kışta yolda yokuş soğudu,
Sümüklü çeri yola çıktı rüzgar, soğudu.
Kar fırtına vurdu çarptı, perişan oldu soğudu,
Esrarkeş subayı hem tugayı perişan, soğudu,
Pamuklu şalvar içinde mahrem yeri soğudu.

Cing Şu-ren gazabıyla orduya şöyle emretmiş,
"Turfanlı hırsızları"nu cadu¹⁴ya bas demiş.
Elli arabaya ordu cadularını yüklemiş,
Emri yerine getirmek için beş yüz çeri gelmiş,

Düşmana karşı soğuk artıp nice misli soğudu.
Musul Muhit anlayıp bunu Ürumçi'den gitti şuan,
Çıktı Çiğ Den¹⁵den çeri Seyyüpi¹⁶de çıktı boran,
Geldi Turfan'a haber çeri aşmadan Davan,
Kalkıp "karşılama" çıktık önüne tamam,
Sabah Yargol'da bu askeri ferman fermân soğudu.

13 Mahmut Zeidi, Mahmut Ekber, Tömüri, İsmail; *Abdulhaluk Uygur Şeirliri*, s. 91.

14 Cadu: Hayvan besininde kuru otu kesmek için kullanılan büyük bıçak.

15 Çiğ Deñ: Şimdiki Ccisoza.

16 Seyyupi: Şimdiki Tuzluk göl.

Taķabil turuşka bizde neyze-orgaķ teyyar idi, *Mukabele etmeye bizde mızrak orak hazır idi,*
 Callatlarınıñ aldida bizge heķiket yar idi. *Cellatların karşısında bize hakikat yar idi.*
 Can tikip atlandı yurt, tosmak uni bikar idi, *Canıyla atlandı halk, engellemek boşa idi,*
 "Toķkuzi reñ, biri ceñ" deġen ķedim söz bar idi, *"Dokuzu renk, biri cenk" diye eski söz var idi,*
 Aldiduķ düşmenni biz, ur-urda çaşkan muzlidi. *Kandırdık düşmanı biz, vur vura fare, soġudu.*

Bamdat birle repik Hésamidin boldi şehit, *Sabaha karşı dostum Hüsamettin oldu şehit,*
 "Vekefe billa şehit" dep Resulum Allaġa éyt, *"Ve kefe billa şehit" diye Resulüm Allah'a illet,*
 Ehli Turpan hazida, ayrıldı sendin isit, *Ehl-i Turfan yasta, ayrıldı senden eşit,*
 Heķiket ķurbanisen, Alla nésip ķilsun béhiřt, *Hakikat kurbanısın, Allah nasip etsin cennet*
 Kungimu boldi musibet-tutuldi asman, muzlidi. *Güneş de yasta, tutuldu gök, soġudu.*
 Aġarġan tañ sübhige çüşti ķızıl ķan cilvisi, *Aġaran tan yerine düştü kızıl kan cilvesi,*

Uçuķup boldi řu kem paleç çerikniñ hemmisi, *İmha edildi o zaman beceriksiz çerinin hepsi,*
 Pak-pakize çüřti kolġa oķ ve iltik cem'isi, *Tertemiz düřtü ele tüfek ve ok cephanesi,*
 Kaldi can kayġusida loyik ambal, tuñçisi, *Düřtü can kayġısına aġası, beyi, çevirmeni,*
 Misli keç künde çivindek hali perişan, muzlidi. *Sanki güzdeki sinek gibi hali perişan, soġudu.*¹⁷

KAYNAKÇA

Zeidi, Mahmut; Ekber, Mahmut; Tömüri, İsmail (1986), *Abdulhalük Uygur řéirliri*, Doġu Türkistan.

Ögel, Bahattin (1964), *Sino Turcica*, "Cengiz Han ve Çin'deki hânedanın Türk müşavirleri", Taipei.

Kafesoġlu, İbrahim (1995), *Türk Millî Kültürü*, Boġaziçi Yayınları.

Necip, Emir Necipoviç (1968), *Uygursko-Ruskiy Slovar*.

Caferoġlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüġü*.

İnayet, Alimcan (1998), "Çaġdař Uygur şiiri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yayını, S.II, s. 193-239.

¹⁷ Mahmut Zeidi, Mahmut Ekber, Tömüri, İsmail; *Abdulhalük Uygur řéirliri*, s. 92-94.